

Zusammenfassung

Im Jahr 1943 feierte die Grenzstadt Tønder im Schatten der Besatzung den 700. Jahrestag zur Verleihung der Stadtrechte. Der Nationalsozialismus hatte die große deutsche Minderheit fest im Griff, dennoch kam es kaum zu Konflikten. Dieser Artikel befasst sich mit der Planung, Zusammensetzung und Durchführung des Jubiläums und wie diese Elemente mit nationalen und lokalen Identitäten zusammenhängen. Das erklärt den relativen Erfolg des Jubiläums. Die Stadt hatte unterschiedliche nationale Identitäten, aber die gemeinsame lokale Identität und die lange Tradition des Zusammenlebens und der Zusammenarbeit bildeten das Fundament dafür. Dänische und lokale Identität standen im Vordergrund, aber die deutsche nationale Identität und der damit verbundene Nationalsozialismus waren in den eher geschlossenen Räumen, wie dem Abendfest und dem deutschen Gottesdienst, immer noch präsent. Die Tatsache, dass größere Konfrontationen zwischen den Gruppen der Stadt vermieden werden konnten, war auch den Bemühungen der lokalen Bevölkerung zu verdanken, und dazu kam, dass das Jubiläum vor dem Zusammenbruch der Kooperationspolitik und der Verschlechterung der dänisch-deutschen Beziehungen stattfand. In Kombination mit der Bedeutung der lokalen Identität sowie der sorgfältigen Planung und toleranten Durchführung wird deutlich, warum die Feier in Tønder friedlich verlief. Auf diese Weise zeigt der Artikel auch, dass lokale Identität ein wichtiges Verständnisinstrument in der historischen Analyse ist.

Peter-gruppen og besættelsesmagts terroraktioner i Sønderjylland 1943-45

AF MARTIN GÖLLNITZ

I artiklen viser forfatteren, hvordan den kendte Peter-gruppe foretog gengældelsesaktioner i Sønderjylland i sidste halvdel af den tyske besættelse af Danmark. Peter-gruppen udførte blandt andet bombeangreb og clearingmord som gengældelse for den danske modstandsbevægelses aktioner. De fleste af gruppens aktioner fandt sted i København og andre store danske byer, men i artiklen vises, at Sønderjylland ikke gik fri for denne modterror. Desuden er baggrunden for og kendetegnene ved den særlige form for den nazistiske gengældelsespolitik diskuteret.

Indledning

Under retssagen ved Den Internationale Militærdomstol i Nürnberg mod de største tyske krigsforbrydere præsenterede vicechefanklageren for Den Franske Republik, Edgar Faure, 5. februar 1946 forskellige dokumenter om "... en særlig original form [...] for kriminelle handlinger af nazisterne..." udført i Danmark mellem 1943 og 1945.¹ Han hentydede til en række terroraktioner og angreb, som den tyske besættelsesmagt gennemførte under betegnelserne clearing-, kompensations- eller gengældelsesmord eller andre former for gengældelsesterror.

Besættelsesmagten var ansvarlig for de hemmelige specialkommandoer, der foretog disse aktioner, som skulle give indtryk af at være begået af kriminelle grupper eller af modstandsbevægelsen.² Faure hen viste til et notat fra den danske regering:

Fra begyndelsen af 1944 blev en række mennesker, hovedsageligt kendte personer, myrdet med stadig kortere mellemrum. Det skete for eksempel ved, at der blev ringet på de myrdedes døre, og en eller to mænd bad om at tale med de pågældende. I det øjeblik der blev lukket op, blev de dræbt ved revolvereskud. Eller for eksempel en person henvendte sig til en læge og foregav at være syg. Når lægen kom, dræbte den fremmede ham med et revolvereskud. Andre gange skete det, at ukendte mænd trængte ind i et hus om natten og dræbte lejerne for øjnene af

hans kone og børn. Det skete også, at en mand blev overfaldet på gaden af civile, som derefter dræbte ham ved skud. [...] Efterhånden som antallet af ofre steg, måtte man fra dansk side erkende, at der lå et politisk motiv bag alle disse mord. Man indså, at besættelsesmagten på en eller anden måde stod bag. Efter tyskernes kapitulation i Danmark viste efterforskninger foretaget af dansk politi, at alle disse hundredevis af mord faktisk blev begået efter direkte ordre fra de højeste myndigheder og i aktivt samarbejde med de højeste tyske personligheder i Danmark.³

Efter krigens afslutning lykkedes det de danske myndigheder at opklare disse i alt 267 forbrydelser, der omfattede alt fra sabotage- og bombeangreb til clearingmord. I løbet af efterforskningen blev det slået fast, at hovedparten af aktionerne var udført af den såkaldte "Sonderkommando Dänemark", der udover danske og tyske medlemmer også omfattede en hollænder, to østrigere og en schweizer. Denne terrororganisation, som uofficielt fik navnet Peter-gruppen efter "Peter Schäfer", der var lederen Otto Schwerdts alias, var en meget mobil og voldelig gruppe, der opererede over hele Danmark. Den handlede på besættelsesmagtens vegne og havde stor frihed til at udføre sabotagebekæmpelse.⁴

I denne artikel undersøges det, hvordan denne særlige form for nationalsocialistisk terror udspillede sig i Sønderjylland. Det tyske begreb "Gegenterror" – modterror eller kontraterror – antyder, at besættelsesmagten blot reagerede på den danske modstand. Det danske udtryk "clearingmord" dækker derfor bedre, hvad det drejede sig om: Det var en afvejning af forskellige midler til at gengælde modstandsbevægelsens aktioner. Mellem slutningen af 1943 og begyndelsen af 1945 stod den nazistiske efterretningstjeneste "Sicherheitsdienst" (SD) for en stor variation af metoder, hvor den danske modstandsbevægelsens aktioner blev hævnnet ved modaktioner som brandstiftelser, sprængstofanslag eller mord. Og selvom omfanget af disse forbrydelser i forbindelse med modterror ikke kan sammenlignes med, hvad der foregik i andre tysk-besatte lande – især i Østeuropa – var det en voldsom eskalering af forholdene i Danmark og en klar overtrædelse af folkeretten.

Under Nürnberg-processen stod Whitney R. Harris for anklagerne mod hovedkrigsforbryderen Ernst Kaltenbrunner samt Gestapo og SD, og han udtalte i forhold til de gennemførte clearingmord i Danmark, at modstanden i besatte lande aldrig kan retfærdiggøre, at uskyldige mennesker vilkårligt myrdes eller mishandles.⁵

Harris vurdering ligger til grund for de tre sammenhængende spørgsmål, der analyseres i denne artikel: 1) Hvilke mål søgte besættel-

sesmagten at opnå med sabotagebekæmpelsen i Danmark; 2) hvordan blev denne særlige form for terrorisme etableret og 3) hvordan blev Sønderjylland påvirket af netop denne form for terrorisme?

Artiklen er opbygget i tre dele. Først er der en kort forskningsdiskussion efterfulgt af en vurdering af de benyttede kilder. Dernæst gennemgås det nazistiske regimes begrundelse for at gennemføre denne særlige form for modterror, herunder i forhold til den udvikling, der skete under besættelsen af Danmark. Ud fra konkrete eksempler fra Sønderjylland illustreres samspillet derefter mellem modstandsbevægelsens sabotageaktioner og besættelsesmagtens modaktioner.

Forsknings- og kildepræsentation

Peter-gruppens terror er gennem årene blevet en vigtig del af den danske befolknings erindring om besættelsen, men det har aldrig været et emne, som tyske historikere har undersøgt.⁶ Det skyldes, at den nazistiske terror i Danmark aldrig fik det samme omfang som i andre tysk-besatte områder af Europa. Derfor er det blandt tyske historikere blevet opfattet som et marginalt fænomen. Desuden kan den manglende juridiske behandling af modterroren i efterkrigstidens Vesttyskland have haft betydning for de manglende faghistoriske undersøgelser, ligesom den tyske gengældelsespolitik i Danmark blev beskeden behandlet under Nürnberg-processen.⁷

I historiske undersøgelser har den tyske besættelsesmagts gengældelsesaktioner i Danmark dog været behandlet ved forskellige lejligheder, men alene som udtryk for den skærpede besættelsespolitik efter samarbejdspolitikens sammenbrud i august 1943 og ikke som et selvstændigt emne for historisk forskning.⁸ Baggrunden, forudsætningerne, handlemåderne samt radikaliserings-tendenserne og dynamikken i denne særlige gengældelsespolitik er stort set ikke blevet undersøgt. Dette er dog ikke enkeltstående for Danmark, idet for eksempel terrorbekæmpelsen i Norge – "Operation Flower Picking" – eller i Belgien, udført af "Jungclaus-afdelingen", kun er blevet beskeden udforsket som et udtryk for en stadig mere hensynsløs tysk besættelsespolitik.⁹

Bjørn Rosengreen var den første, der i sin banebrydende undersøgelse om Werner Best undersøgte modterroren som et element i den tyske besættelsespolitik i Danmark.¹⁰ Mere end ti år senere tog Robert Bohn også dette aspekt op og sammenlignede det med besættelsesforholdene i Norge.¹¹ Det er dog tydeligt, at Bohn primært undersøgte "Reichskommis-

sariat Norge”, hvorimod undersøgelsen af forholdene i Danmark primært var baseret på den daværende forskningslitteratur. Det var først i begyndelsen af 2000’erne, da først Henrik Lundtofte med sin undersøgelse om Gestapo og siden Erik Høgh-Sørensens journalistiske beretning om Peter-gruppen åbnede for, at emnet blev kendt af offentligheden.¹²

Det skal understreges, at undersøgelser af tysk terrorbekæmpelse er vanskelig, fordi mange relevante kilder er gået tabt. Vigtige dokumenter brændte under Royal Air Force-angrebene på Gestapo-kontorerne i Aarhus, København og Odense eller blev ødelagt ved sabotageaktioner, for eksempel mod politihovedkvarteret i Esbjerg i april 1945. Andet materiale, der ikke allerede var gået tabt, blev brændt af mennesker tilknyttet den tyske besættelsesmagt – blandt andet af Gestapo-chefen i Kolding, Thees Burfeind – umiddelbart inden befrielsen i maj 1945.¹³

Alligevel er der nogle samtidige dokumenter, der gør det muligt at rekonstruere baggrunden for den tyske besættelsesmagts terror i kampen mod den danske modstandsbevægelse. Der er bevaret telegrammer fra den rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best, eller den højere SS- og politifører i Danmark, Günther Pancke, men også rapporter og stemningsrapporter fra SD, der tydeliggør, at der internt både var uenighed og modstand mod denne form for undertrykkelse.¹⁴ I Bests telegrammer, men også i informationsbladene, som Pancke udsendte, blev det brutale samspil mellem modstandsbevægelsens aktioner og besættelsesmagts gengældelsesforanstaltninger tydelig.¹⁵ Desuden giver tyske pressemeddelelser i danske dagblade og beskrivelser i de danske illegale aviser ofte oplysninger om den eskalerende vold.

For at kunne analysere den interne planlægning, forberedelse og udførelse af bombeangreb og attentater kan man blandt andet læse afhøringsprotokoller fra den umiddelbare efterkrigstid. Disse kilder har deres udspring i det juridiske opgør med blandt andet Best og Pancke sammen med henholdsvis lederen af sikkerhedspolitiet i Danmark, Otto Bovensiepen, og chefen for værnemagten i Danmark, Hermann von Hanneken, under den ”store krigsforbryderproces” ved Københavns Byret i 1948.¹⁶ Den ”mindre krigsforbryderproces” i 1948 og 1949 omhandlede den tidligere Gestapo-chef i Danmark, Karl Heinz Hoffmann, og otte andre tyske mistænkte, herunder Otto Schwerdt og Horst Issel, der var Schwerdts efterfølger som leder af Peter-gruppen.¹⁷ De danske medlemmer af Peter-gruppen blev allerede i 1947 sigtet i den såkaldte ”Brøndum-sag”, opkaldt efter terroristen Henning Brøndum, der blev henrettet tidligt om morgenen 9. maj 1947.¹⁸ I løbet af

processerne blev der skabt et meget omfattende materiale, der på den ene side er meget vigtigt, men på den anden side også problematisk at benytte, idet de særlige omstændigheder i forbindelse med retssagerne skal tages i betragtning.

Baggrunden for modterroren

Modterroren i Danmark skal vurderes i forhold til den ellers relativt fredelige besættelse af Danmark, og den rejser spørgsmålet, hvorfor besættelsesmagten alligevel førte en så brutal gengældelsespolitik, der i stigende grad var rettet mod civilbefolkningen. Danmark blev trods alt betragtet som et absolut særtilfælde blandt de tyskbesatte lande, hvorfor landet også under krigen blev omtalt som et ”mønsterprotektorat”.¹⁹ Den 9. april 1940 besluttede den danske regering at standse al modstand mod de indtrængende tyske tropper for at sikre landets suverænitet. Til gengæld erklærede Tyskland, at det afstod fra at blande sig i Danmarks indre anliggender, hvorfor den danske regering og rigsdag fortsatte under besættelsen, ligesom Danmark bevarede et gesandtskab i Berlin og i andre lande.²⁰

Først 29. august 1943 brød samarbejdspolitikken sammen, da den danske regering trådte tilbage som følge af et ultimatum stillet af besættelsesmagten. Det politiske samarbejde blev dog delvist videreført gennem departementschefernes administrative styre indtil krigens afslutning.²¹ Besættelsesmagts ultimatum omfattede krav om forsamlingsforbud, udgangsforbud, indførelse af militærdomstole og dødsstraf, og det var udløst af en række strejker i august 1943 i forskellige danske byer og et stigende antal sabotageaktioner.²² Med den danske regerings tilbagetræden blev den tyske besættelsespolitik skærpet betragteligt, blandt andet ved at den militære øverstbefalende i Danmark, Hermann von Hanneken, erklærede undtagelsestilstand.

Den danske regerings tilbagetræden havde væsentlig betydning for den tyske sabotagebekæmpelse, der herefter udviklede sig. Indtil sommeren 1943 var der kun to SD-afdelinger med omkring en halv snes ansatte i Danmark, men det blev ændret fra september 1943. På Werner Bests initiativ blev sabotagebekæmpelsen i Danmark udvidet markant, og det blev besluttet at oprette en tysk politiledelse i Danmark.²³ Der blev etableret et politikontor med seks afdelinger, der fungerede som en slags miniatureudgave af Reichssicherheitshauptamt (RSHA) i Berlin.²⁴ Lederen af dette nye politikontor var fra 7. september 1943

SS-Standartenführer Rudolf Mildner.²⁵ I oktober 1943 blev afdeling III (SD), som senere var ansvarlig for sabotagebekæmpelsen, beordret til at udvikle et koncept baseret på en hård gengældelsespolitik.²⁶

Selv i de første udkast, der cirkulerede mellem København og Berlin om, hvordan man fra tysk side skulle håndtere modstanden og strejke-

De tre vigtigste tyske embedsmænd i det besatte Danmark: Fra venstre er det Otto Bovensiepen, Werner Best i midten og Hermann von Hanneken til højre. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

bevægelsen, anførte RSHA at der skulle være en hård gengældelse for eksplosive angreb og sabotageaktioner. Deres argument var, at dette var den eneste måde at bekæmpe den danske modstand effektivt.²⁷ For selv om Gestapo kunne rapportere om nogen succes, idet antallet af sabotageangreb havde været faldende i september, var man slet ikke tilfredse i Berlin. Alene i oktober 1943 var der 80 sabotageaktioner og to modstandsrelaterede brande og sprængstofangreb i Danmark, som resulterede i fire menneskers død, mens flere end 40 blev alvorligt såret.²⁸

På dette tidspunkt var de ansvarlige aktører, Best og Mildner, stadig i stand til at afværge RSHA's krav om en hård sabotagebekæmpelse, men fra november 1943 steg sabotageaktiviteten til et hidtil uset omfang, og de tyske myndigheder rapporterede nu næsten dagligt om nye kraftige angreb.²⁹ Gestapos og SD's arbejde blev endnu vanskeligere af, at den danske modstandsbevægelse efterfølgende fik likvideret danske stikkere, der arbejdede for det tyske sikkerhedspoliti.³⁰ Da disse hændelser blev drøftet i Hitlers hovedkvarter 19. november 1943, var det primært Heinrich Himmler, der foretrak en meget hård linje. Ifølge Best krævede Himmler straks "... de strengeste foranstaltninger..." og brugte udtrykkeligt udtrykket "gengældelsesmord".³¹

Med Himmlers ordre blev Danmark genstand for en udvikling med et radikalt samspil mellem sabotageaktioner og hårde gengældelsesaktioner fra besættelsesmagten. Det var en linje, der havde ført til store problemer i forhold til de tyske interesser i næsten alle tyskbesatte områder i Europa.³² Under henvisning til denne fejlslagne strategi skrev Best og Pancke et brev til Himmler og det tyske udenrigsministerium, hvori de sammenfattede alle argumenter imod en sådan tilgang og kom med følgende opsummering:

Repressalier mod befolkningen for handlinger udført af enkeltpersoner eller hemmelige sabotage- og terrorgrupper har vist sig at være forfælede i alle besatte områder og er blevet forladt overalt. Derfor er det uforståeligt, hvorfor den samme metode nu skal praktiseres i Danmark.³³

Brevet havde en vis betydning, idet den tyske ledelse afstod fra at henrette 24 danske sabotører, som ellers var planlagt til den 19. november 1943. Det var dog den eneste direkte følge af Best og Panckes modstand mod skrappe repressalier, og kort efter blev Pancke indkaldt til et møde med Himmler, der irettesatte ham for hans ekstraordinære "slaphed".³⁴ På mødet introducerede Himmler en ny linje i Danmark, hvor anhol-

delser og arrestationer som følge af attentater og sabotageaktioner helt skulle undgås, så der fremadrettet ikke blev ført sager ved domstolene. Det skete som en følge af en befaling fra Hitler. I stedet skulle der oprettes kommandogrupper, der opererede i civilt tøj, som skulle gengælde enhver aktion fra den danske modstandsbevægelses side. Det skulle ske på en måde, hvor man ikke kunne vide, hvem der stod bag disse gengældelsesaktioner. Himmler påpegede, at modstandsbevægelsens aktioner alene kunne bekæmpes med modterror, hvilket i sidste ende betød,

... at for hvert fjendtligt angreb udføres et eller flere angreb på samme måde mod medlemmer af terrorgrupper eller mod deres hjælpere, bagmænd, pengegivere osv. [...] Enhver sabotage med en eller flere sabotageaktioner mod genstande, hvori modstanderen er interesseret, bliver gengældt.³⁵

Ifølge historikeren Ulrich Herbert var dette arrangement den klassiske form for "terreur", hvor modstand og kontraterror var en dunkel undergrundskamp, der skulle skræmme befolkningen.³⁶ Samtidig fødtes begrebet clearingmord med denne ordre, som 30. juli 1944 blev udvidet med den såkaldte "Terror-und Sabotage-Erlass", der var et dekret om terror og sabotagebekæmpelse, der omfattede alle tyskbesatte områder i Europa.³⁷

Modterror som målestok for den nazistiske gengældelsespolitik

Den tyske besættelsesmagt gennemførte en sabotagebekæmpelse, der var baseret på tre dele. Man gengældte alle modstandsaktioner med terroristiske midler og med en målrettet spredning af frygt hos den danske befolkning. Dertil kom en vigtig udvælgelse af de personer, der skulle dræbes.

Der findes ingen klar og dækkende metodisk/teoretisk definition af, hvad der forstås ved modterror/kontraterror, men ud fra det minutiøst planlagte drab på den kendte danske præst og digter Kaj Munk kan man danne sig et billede af nogle vigtige kendetegn ved den tyske kontraterror.

Peter-gruppen skaffede sig adgang til Munks hjem i Vedersø 4. januar 1944 ved at vise falske danske politiskilte. De erklærede derefter, at Munk var arresteret, slæbte ham ud i deres bil og tog ham med. Ved

FRIHEDSFRONTEN

6. Januar 1944 **Nummer 6**

KAJ MUNK MYRDET!

Umiddelbart inden Bladet gaar i Trykken foreligger Meddelelsen om Gestapos sidste Skændselsdaad: Kaj Munk er myrdet! Tirsdag d. 4. ds. indfandt fire gebrokkent talende Fyre sig i Vedersø Præstegaard og tvang Digterpræsten under Foregivende af at han skulde anholdes ind i en Bil og kørte bort med ham. Næste Dag fandtes han dræbt i en Plantage ved Silkeborg. Dette vil blive hævn!

Paa Dagmarhus har man for faa Dage siden udfærdiget en Liste over 20 Danskere som skulde skydes. Nogle blev advarede, men de første er nu skudt.

Det er det dumme Gestapo hidtil har gjort! Baade de og deres Hjælpere maa tage Konsekvenserne heraf!

Den tyske Censur forbød straks Pressen at skrive udførligt om Kaj Munk og krævede, at Meddelelsen om Mordet paa ham skulde bringes i samme Udstyr som en Meddelelse om Drabet paa Nazisten og Stikkeren Fiskehandler Jens Chr. Petersen fra Slagelse. Tyskerne har ogsaa forsøgt at fralægge sig Ansvaret for Mordet, men de fire Mordere kom i en Værnemagtsbil af den kendte Type uden Nummerplade.

Enhver Sorgedemonstration og Udstilling af hans Bøger er forbudt af Tyskerne

Hvad Tysklands Naboer maa kræve

Hitler har kun lært Nazisterne at bryde ned, men han har glemt at fortælle dem, hvad der skulde bygges op paa Ruinerne af det tilintetgjorte. Og hvorfor? Simpelt hen fordi Nazisme er ensbetydende med TYSKERVÆLDE og intet som helst andet! Af gøre Nazisme til en Ide, en Ideologi, som arbejder paa Menneskehedens Velvære, er blot en fed Propaganda-Løgn, som skal besmykke den Selvfølgeligelse, der alle Dage har præget det tyske Folk. Men Hitler har jo selv erklæret LØGNEN som et af de fornemste politiske Propaganda-Midler, og han har saa sandelig ogsaa gjort flittigt Brug af den: Tyskernes egentlige Hensigt med NAZISMEN — nemlig TYSKERVÆLDET i Europa!

Det er en gammel TYSK Ønskedrøm, som Hitler har villet virkeliggøre, og just derfor, kom han til Magten, og derfor lod det tyske Folk sig lede og vild-

lede af ham, thi han vilde det, alle Tyskere inderst inde har drømt om i Aarevis: Herske over hele Europa og gøre sig til et Herrefolk paa alle de øvrige europæiske Staters Bekostning!

Hvis der overhovedet findes nogen Ide eller Ideologi i Begrebet NAZISME, saa rummes den udelukkende i tre ganske bestemte Ord: DEUTSCHLAND UBER ALLES!

Hvis man nærmere vil have det bekræftet, behøver man blot at slaa op i et gammelt Leksikon fra før forrige Verdenskrig, f. Eks. H. Hagerups illustrerede Konversationsleksikon af 1912, ottende Bind. Der finder man under Glosen PANGERMANER bl. a. følgende interessante Oplysninger, som giver et ganske godt Billede af den Jordbund, hvorpå Nazismen er opstaaet.

Man læser:

Den illegale avis Frihedsfronten bragte 6. januar 1944 historien om, at Kaj Munk var blevet myrdet. Forfatteren var ikke i tvivl om, at det var Gestapo og "deres hjælpere", som stod bag. Kilde: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

midnatstid blev Munk beordret til at stige ud af bilen på en landevej ved Hørbylunde lidt vest for Silkeborg. Umiddelbart derefter affyrede to medlemmer af drabsholdet tre skud mod Munk og smed liget i grøften. De anbragte også en seddel ved siden af liget, hvorpå der på dansk stod: "Du Svin har alligevel arbejdet for Tyskland".³⁸ Det skulle give indtryk af, at mordet var en hævnaktion begået af modstandsbevægelsen. Drabet udløste en veritabel bølge af foragt i Danmark, og det blev et vendepunkt under besættelsen, hvor Munk nærmest blev kanoniseret som martyr.³⁹

Som Kaj Munk-eksemplet viser, optrådte Peter-gruppen suspect ved at benytte falske politiskilte og ved at lægge falske spor ud i et forsøg på at kaste skylden på modstandsbevægelsen. Henrettelsen af Munk, der blev skudt i nakken på klods hold og smidt i en grøft, markerer nogle særlige karakteristika ved gruppens metoder. Den danske befolknings åbenlyse sympati for Munk, der hang tæt sammen med hans stærke kritik af samarbejdspolitikken under besættelsen, var også kendetegnende ved clearingmordene, der normalt var rettet mod meget kendte danskere.

Sidst, men ikke mindst, må omfanget af modterroren vurderes. Himmler havde 5. december 1943 over for Pancke udtalt sig relativt svævende om modterroren. Da Best fik kendskab til dette krav, nægtede han kategorisk at efterkomme ordren og forbød – efter at have afstemt det med udenrigsminister Joachim von Ribbentrop – de tyske politienheder i at udføre modterror i Danmark.⁴⁰ Efter Bests mening ville det simpelthen være meningsløst og kontraproduktivt. Med sit klare afslag satte han imidlertid gang i en dynamik, der var stik imod hans ønsker. Sammen med von Hanneken og Pancke blev han i slutningen af 1943 kaldt til Østpreussen til Førerens hovedkvarter. Her fik de anvisninger af Hitler om, hvad der fremadrettet skulle ske med sabotagebekæmpelsen i Danmark. Mødet 30. december markerede den endelige begyndelse på modterroren, da Hitler personligt beordrede dens gennemførelse, samtidig med at han forklarede sin grundlæggende holdning til spørgsmålet om sabotagebekæmpelse:

Han ønsker og befaler derfor, at modpartens sabotage i Danmark erstattes af kontraterror, det vil sige bekæmpes med eksakt de samme midler. Enhver terrorhandling bør straffes femdobbelte med terrorbekæmpelseshandlinger mod mennesker og genstande tæt på terroristerne. Alene dette vil kunne afskrække terroristerne. Og denne situation med gensidig mørkekrig vil også indgyde en sådan rædsel i befolkningen, at de vil knæle ned og bede den tyske besættelsesmagt om at sikre fred i landet.⁴¹

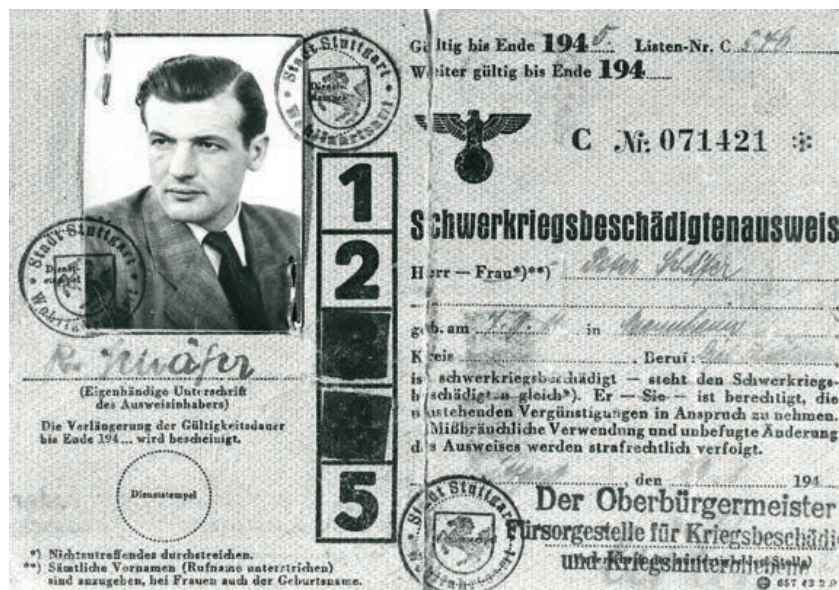
Det er karakteristisk for den tyske krigssituation i slutningen af 1943, hvor det nazistiske besættelsessystem i Europa var ved at bryde sammen, at Hitler krævede kompenserende foranstaltninger i forholdet på mindst fem til én. Det er et udtryk for en stærkt stigende radikalisering.⁴² Selvom Best ved sin tilbagevenden blev tvunget til at udføre Hitlers befaling, havde han et vist spillerum. Efter aftale med Otto Boven-siepen,⁴³ der 7. januar 1944 efterfulgte Mildner som den øverste tyske politifører i Danmark, beordrede Best dobbelt gengældelsesforhold.⁴⁴

Spørgsmålet om udvælgelseskriterierne for mulige clearingofre hæn-ger nøje sammen med formålet med disse mord. Når man ser på forløbet, står det klart, at hele den danske civilbefolkning blev anset som mulige mål for terroristerne og ikke blot sabotører, deres støtter eller sympatisører. Det blev ganske vist anset som ønskeligt, hvis clearingofrene tilhørte modstandsbevægelsen, men det var langt vigtigere at dræbe mennesker, hvor det ville skabe stor opmærksomhed – som for eksempel Kaj Munk.⁴⁵

Overordnet kan det konstateres, at der forud for den endelige etablering af kontraterror allerede var sket en vis løbende radikaliserings, der blev påvirket af forskellige personlige netværk og gruppedynamikker.⁴⁶ Samspillet mellem sabotage og kontraterror kan nævnes som en central forklaring på radikaliserings af Peter-gruppen. I løbet af 1944 steg omfanget af sabotagen betragteligt, og modstandsbevægelsen blev samtidig mere og mere professionel og den omfattede stadigt flere danskere. Likvideringen af formodede stikkere, danske nazister og direkte angreb på medlemmer af Værnemagten blev efterhånden en del af modstandsbevægelsens aktioner. Antallet af den type likvideringer var i 1943 begrænset til tolv personer, men fra begyndelsen af 1944 steg omfanget betydeligt. Alene i juli 1944 var der 11 likvideringer, mens der både i november 1944 og januar 1945 blev likvideret 31 mennesker. I februar 1945 likviderede den danske modstandsbevægelse hele 44 forskellige mennesker.⁴⁷

Det tyske besættelsesregime reagerede næsten automatisk på det stigende antal likvideringer, og det førte til en hurtig optrapning af volden. I første halvdel af 1944 begik Peter-gruppen ti clearingmord som gengældelse for drabet på 26 formodede stikkere, mens der i andet halvår af 1944 var 50 clearingmord som gengældelse for 114 likvideringer.⁴⁸

Peter-gruppen blev etableret med hjælp af Otto Skorzenys "Sonderverband z. b. V. Friedenthal", der var en organisation, som opererede over hele Europa. Det skyldtes, at der i Danmark ikke var egnede per-

Det falske identitetsbevis for Otto Schwerdt, udstedt i dæknavnet "Peter Schäfer".
Kilde: Frihedsmuseets fotoarkiv.

soner til rådighed til at påtage sig den slags terror- og kommandooperationer, og samtidig havde Skorzenys "Sonderkommando" et godt ry blandt RSHA-ledelsen i Berlin.⁴⁹ I begyndelsen af december 1943 modtog Skorzeny ordre om at oprette et særligt "Sonderkommando Danmark", der havde til opgave at bekæmpe de danske modstandsgrupper. Dette var helt ekstraordinært, idet der ikke i andre tyskesatte områder i Vesteuropa er eksempler på, at Skorzenys kommandosoldater eller Waffen SS-soldater blev sat til sådanne opgaver.⁵⁰ Otto Schwerdt blev udnævnt til leder af specialenheden, da han var ekspert i den type kommando- og terroraktioner, og han var kendt for sin kynisme.⁵¹

I begyndelsen af 1944 bestod Peter-gruppen af en nogenlunde fast gruppe, der løbende blev udvidet. Men faktisk var gruppen præget af stor personudskiftning, da Skorzenys terrorspecialister i krigens slutfase var meget efterspurgt andre steder. Derfor blev der allerede fra april 1944 etableret et tæt samarbejde med Schalburg-korpset, hvorfra der dannedes en dansk afdeling af Peter-gruppen, som ved krigens afslutning omfattede 16 personer. Medlemmerne herfra deltog aktivt i sabotagebekæmpelsen og Peter-gruppens aktioner. Da Schwerdt i no-

vember 1944 forlod Peter-gruppen for at udføre en særlig opgave i forbindelse med Ardenneroffensiven, udnævnte Skorzeny Horst Issel til leder af gruppen. Under Issels kommando udførte Peter-gruppen de fleste og alvorligste kontraterrorangreb.⁵²

I den resterende del af denne artikel bringes nogle karakteristiske eksempler fra Sønderjylland som illustration af Peter-gruppens måde at arbejde på. Det er vigtigt at huske på, at angrebene normalt blev gennemført på en måde, hvor besættelsesmagten stod bag. Det var dikteret ovenfra af RSHA's leder, Ernst Kaltenbrunner.⁵³ Kun få mennesker tilknyttet besættelsesmagten kendte til eksistensen af gruppen, og hvem der var medlemmer af den. For at bevare hemmeligheden af Peter-gruppen og terroraktionerne blev den såkaldte "kaffeklub" etableret, hvor en lille kreds af Bovensiepens nærmeste medarbejdere deltog i møderne om modterroren. Werner Best tilhørte ikke officielt "klubben", men han var i hvert fald delvist informeret om de aktioner, der blev besluttet her.

Derudover blev der truffet yderligere foranstaltninger til at sikre det konspiratoriske element ved modterroren. For eksempel skulle dansk politi, indtil det blev opløst i september 1944, foretage normal efterforskning i forbindelse med Peter-gruppens aktioner, og Best sikrede, at de danske aviser rapporterede om dem, ligesom de gjorde om andre voldsforbrydelser. På den måde skulle det sikres, at modterrorens faktiske baggrund forblev ukendt. Derudover brugte Peter-gruppen primært britiske eller amerikanske våben under angreb, som var nedkastet af allierede fly til den danske modstandsbevægelse. Sammen med brugen af civil tøj og benyttelse af kodenavne skulle offentligheden således holdes i uvidenhed om, hvem der stod bag Peter-gruppens terroraktioner.

Peter-gruppens aktioner i Sønderjylland

Det var et væsentligt træk ved den tyske modterror i Danmark, at den primært var et storbyfænomen. Langt de fleste bombeangreb og clearingmord fandt sted i København, Aarhus, Odense og Aalborg, og frem for alt blev den danske hovedstad centrum for en stor del af terroren. Den konstante optrapning af de voldelige sammenstød fik endda Werner Best til i april 1944 at true den danske presse med at forvandle "... den hidtidige kulturby København til et europæisk Chicago."⁵⁴

Derimod var landdistrikterne næsten skånet for Peter-gruppens terroraktioner. Det skyldtes til dels, at de store modstandsgrupper som den

borgerlige "Holger Danske" og den kommunistiske "Borgerlige Partisaner" (BOPA) var hjemmehørende i København og delvist i andre større byer.⁵⁵ Det skyldtes også, at den afdeling af SD, der allerede i oktober 1943 begyndte at lave en liste over mulige danskere, der skulle dræbes som clearingmord, primært omfattede kendte offentlige personer eller mistænkte tilhængere af modstandsbevægelsen.⁵⁶ I den forbindelse fokuserede den tyske sikkerhedstjeneste på kendte i de danske byer, fordi agenterne havde beskeden viden om landområderne og de mindre byer. Derudover ønskede SD ikke at sabotere besættelsesmagtens egne forsyningslinjer, fx jernbanerne, da disse var af meget stor betydning for Tyskland. Sidst, men ikke mindst, var drabet på en kendt læge, advokat eller politiker på gaden i København eller Aarhus langt mere afskrækkende for den danske befolkning end et attentat i et tyndt befolket område.

Da grundlaget for modterroren var, at det skulle være et direkte tidsmæssigt og geografisk svar på modstandsbevægelsens aktioner, var Sønderjylland dog ikke fuldstændigt forskånet for Peter-gruppens aktioner. Endelig var der mange potentielle sabotagemål relateret til det tyske mindretal i Sønderjylland, fordi det var positivt indstillet over for og kollaborerede med besættelsesmagten.⁵⁷

Maskinfabrikken Hamag A/S blev saboteret i februar 1944. Kilde: Museum Sønderjyllands mediearkiv.

Det er derfor ikke overraskende, at den jyske modstandsbevægelse også søgte mulige mål i Sønderjylland, og den fandt, hvad den søgte, i Aabenraa. Her var der to virksomheder – maskinfabrikken HAMAG og Aabenraa Motorfabrik – der leverede til besættelsesmagten og derfor profiterede af den tyske besættelse af Danmark. Disse to virksomheder blev tilsyneladende udpeget som sabotagemål af statsadvokaten Holger Boeck, der havde gode forbindelser til modstandsbevægelsen og allerede i sommeren 1943 havde fået de to fabrikker udspioneret af sabotører fra Esbjerg. Boeck var øjensynligt klar over, at de lokale modstandsgrupper manglede ressourcer og den fornødne erfaring til et så omfattende sabotageangreb. Derfor kontaktede han i begyndelsen af 1944 en modstandsgruppe fra Varde, der var på flugt. Den havde stor erfaring med sabotageaktioner. Varde-gruppen var tilknyttet "Holger Danske II", som var stiftet af en gruppe borgerlige studerende i efteråret 1943.⁵⁸

I slutningen af januar 1944 tog planen om at sprænge de to fabrikker i luften form, og de første våben- og sprængstofleverancer ankom til Aabenraa. Samtidig planlagde de lokale bagmænd sammen med sabotørerne fra "Holger Danske II" og nogle politibetjente mulige flugtveje.⁵⁹

Aktionen fandt sted natten mellem den 5. og 6. februar 1944, og der var 16 sabotører og fire lokale modstandsfolk, der deltog. Efter at de sammen nærmede sig fabrikkerne, delte de sig i to grupper, som slog til samtidig. Et mindre hold var ansvarlig for at sprænge HAMAG i luften, fordi der ikke var vagtpersonale her, som patruljerede på fabrikken. Efter nogle vanskeligheder med at fastgøre sprængladningerne gik alt efter planen, og holdet kunne efter kort tid trække sig tilbage. Klokken 02.02 sprang bomberne, og fabrikken brændte ned.⁶⁰

Der opstod større problemer ved angrebet på Aabenraa Motorfabrik. Det var aftalt, at to hold skulle gennemføre angrebet, hvor det ene hold distraherede vagterne, så det andet hold uset kunne trænge ind på fabrikken og placere sprængladningerne. Angrebsholdet mistede dog hurtigt kontakten med de lokale sabotører, der skulle vise vej. Desuden viste det sig, at skitsen af fabriksområdet var upræcis. Da vagterne endelig blev fundet, havde de allerede barrikaderet sig og alarmeret politiet, der over telefonen kunne følge med i, hvordan sabotørerne med et maskingevær overmandede vagterne. Alt skulle gøres hurtigt, hvilket resulterede i nye problemer, for da sprængladningerne var sat op, ankom politiet. De oplyste sabotørerne om, at værnemagtssoldater var på vej. På grund af det hektiske tempo lavede bombeholdet nogle fejl, der førte til, at angrebet mislykkedes, og ingen bomber eksploderede.

Grundet de alarmerede tyske soldater flygtede modstandsfolkene, men udkæmpede forinden en fiktiv ildkamp med politiet, hvor begge parter skød op i luften. På den måde sikrede politiet sig, at de ikke blev mistænkt for at have medvirket i aktionen.⁶¹

Samme nat ville sabotørerne forsøge at gentage angrebet, men de vidste ikke, at SD-lederen i Aabenraa, Georg Köhnert, allerede var blevet informeret om det mislykkede angreb på fabrikken, og at der var sat gang i en eftersøgning. Derfor blev det ikke til et nyt angreb på fabrikken, fordi en sabotør, der skulle skaffe nyt sprængstof fra Fredericia, blev anholdt. Under tortur oplyste han Gestapo om modstandsfolkenes skjulested, som derefter blev stormet af Gestapo. Der var fem sabotører, som opholdte sig på skjulestedet, og i den efterfølgende ildkamp dræbte det tyske politi én sabotør og tog to til fange, mens det lykkedes for to at flygte.⁶²

I tiden derefter lykkedes det Gestapo at optrevle både Varde-gruppen og "Holger Danske II", hvis medlemmer blev arresteret umiddelbart efter aktionen. Det lykkedes kun for enkelte fra gruppen at flygte til Sverige. Politiet i Aabenraa blev også undersøgt af Gestapo, efter at *Nordschleswigsche Zeitung* – det tyske mindretals avis – i en artikel kom med en stærk kritik af de danske politibetjentes indsats under aktionen. Der blev gennemført mange forhør, men det kunne ikke bevises, at de syv involverede politibetjente med vilje havde ladet sabotørerne undslippe. Alligevel blev de mødt af stor mistro hos Gestapo, som opfattede dem som sympatisører af modstandsbevægelsen – hvilket da også efter befrielsen viste sig at være korrekt.⁶³

"Kaffeklubben" mente, at angrebet på de to fabrikker i Aabenraa krævede et kraftigt modsvar, og det blev besluttet at sprænge den lokale politistation i luften. Lederen af SS i Aabenraa, Georg Köhnert, havde tilsyneladende foreslået politistationen, fordi der fortsat var "... en uafgjort regning med politiet i Aabenraa."⁶⁴ Alene mistanken om, at politibetjentene havde hjulpet sabotørerne med at flygte, var åbenbart nok til at stemple dem som medskyldige i modstanden og til at erklære dem for egnede mål for gengældelsesaktionen.⁶⁵ Da Peter-gruppen, der på intet tidspunkt bestod af mere end en halv snes personer, havde hænderne fulde med deres operationer i København, fandt gengældelsesaktionen først sted i begyndelsen af maj 1944.⁶⁶ Natten mellem 3. og 4. maj gik gruppen med lederen, Otto Schwerdt, og danskeren Ib Nedermærk Hansen i gang med aktionen.⁶⁷ De installerede adskillige tidsindstillede sprængladninger på politistationen, og der er ingen tvivl

Den af Peter-gruppen ødelagte politistation i Aabenraa. Kilde: Frihedsmuseets fotoarkiv.

om, at bomberne bevidst blev anbragt for at dræbe de mennesker, der var inde i bygningen. Klokken 01.53 eksploderede sprængladningerne og ødelagde næsten fuldstændigt både indgangspartiet og trappeopgangen. Selvom flere politibetjente blev alvorligt såret, var de trods alt heldige, idet den største ladning, som bestod af over 100 pinde PE-808 plastisk sprængstof, ikke detonerede. Angrebet var ikke desto mindre vigtigt for Peter-gruppen, da det stod klart, at end ikke dansk politi var i sikkerhed for den tyske modterror. Til gengæld var gengældelsesaktionen let genkendelig for alle, og den må have haft stor afskrækkende virkning.⁶⁸

Eskaleringen af den tyske modterror – forsamlingshuset i Vedsted

Der kan gives et andet eksempel fra Sønderjylland, som illustrerer dynamikken mellem sabotageaktioner og modterroren, og hvordan denne dynamik udviklede sig i den sidste del af besættelsen. Eller sagt

på en anden måde: Med Tysklands truende nederlag og det nazistiske regimes tiltagende kompromisløshed eskalerede samspillet mellem sabotagen og sabotagebekæmpelsen betydeligt. Især den tyske besættelsesmagts behov for at sende klarere signaler i forbindelse med modterroren, end det hidtil var sket, kan forklare, hvorfor Bovensiepen fra 20. september 1944 indførte en ny variant af repressalier. Hans koncept om "officielle sprængninger" af steder, hvor tyske soldater var blevet skudt, eller steder, hvor kendte modstandsfolk havde opholdt sig, blev endda annonceret i de danske aviser via officielle pressemeddelelser. Da det tyske sikkerhedspoliti åbenlyst optrådte som dem, der stod bag modterroren – selv om Peter-gruppen i virkeligheden oftest var ansvarlig for aktionerne – burde handlingerne være klart identificerbare som et tegn på afskrækkelse. Tilsyneladende opfattede Bovensiepen og Pancke den tydelige gengældelsespolitik som mere effektiv til at bekæmpe den illegale undergrundsbevægelse end aktioner, hvor sammenhængen mellem sabotage og modsabotage var mere uklar.⁶⁹

Denne nye gengældelseslinje blev også fulgt i Sønderjylland. Blot en uge efter at have introduceret begrebet "officielle sprængninger" tog Peter-gruppen til Vedsted lidt sydvest for Haderslev, hvor de tidligt om morgenen 29. september 1944 sprængte det lokale forsamlingshus og de tilhørende udhuse. Skaderne var igen rettet mod den danske civilbefolkning. Få dage tidligere – 26. september – havde Gestapo skabt stor utryghed i det lille samfund, idet tyske politibetjente på brutal vis afsluttede en fejring af kong Christian X's fødselsdag. Efter at Gestapofolkene udefra havde affyret maskingeværer gennem vinduerne ind til gårdhaven, blev de forsamlede mennesker angrebet og kommunisten Hans Andersen fra Haderslev overmandet. I en reportage i den illegale kommunistiske avis "Budstikken" blev der berettet, at Andersen blev slået med knipler og riffelkolber, inden han blev henrettet foran de fremmødte gæster. Bovensiepen antog tilsyneladende, at forsamlingshuset i Vedsted var et centralt samlingssted for den sønderjyske modstandsbevægelse, hvorfor han tre dage senere lod Peter-gruppen sprænge bygningen som en gengældelsesaktion.⁷⁰

Den tyske modterror blev mere og mere formålsløs og afstumpet, selv om der skete en vis teknisk professionalisering. Fra efteråret 1944 kunne man blive et vilkårligt offer, hvis man opholdte sig på det forkerte sted, hvor der foregik en modterroraktion. Denne udvikling var problematisk for modstandsbevægelsen, da befolkningen i stigende grad blev ramt af repressalierne.⁷¹

Budstikken

.Oktober. Udgivet af Danmarks kommunistiske Parti.
1944. Haderslev Aabenraa Sønderborg.

En Patriot faldt.

Atter er een af Danmarks bedste Sønner faldet i Kampen for vort Lands Befrielse.

Paa Kongens Fødselsdag den 26.9.1944 blev Kusk Hans Andersen, Engvej 9, Haderslev myrdet paa den mest raar og bestialske Maade af Gestapo.

Andersen er Odenseaner af Fødsel. Kom for mange Aar siden til Haderslev som Soldat (Næstformand i Sørgeforeningen). Indtil fornylig arbejdede han ved Trælastfirmaet Henry Christiansen, og var kendt af alle i Byen og Omlandet; som en 100% Dansker. Tyskerne taalte han ikke, og med sit Liv som Indsats gik han ind i Kampen for Danmarks Befrielse.

Forhistorien til dette modbydelige og brutale Mord i Vedsted Landbohjem er følgende:

Den 26.9. var ca. 250 Mennesker forsamlede i Vedsted Landbohjem for at fejre Kongens Fødselsdag. Fester var næsten til Ende, da en 2-3 Biler kørte op omkring Landbohjemmet og begyndte at skyde ind gennem Vinduerne med Maskinpistoler. De tilstedeværende maatte haste sig ned paa Gulvet for ikke at blive ramt. Saa trængte Gestapo ind i Salen, hvor de fangede Hans Andersen, som var med som Gæst. Han blev stillet op paa en Stol, hvorpaa Sadisterne slog ham i Hovedet med Geværkolber og en tredelt Gummiknippel. Andersen faldt gentagne Gange ned, men blev hver Gang rejst igen. Saa slæbte Banditterne ham indenfor og skød ham, men deres Blodtørst var ikke mættet, for de havde prælet af deres Daad overfor de andre Gæster ved endnu engang at slæbe ham ind i Salen. Han blev derefter kørt bort paa en Lastbil.

Nu skal disse Blodhunde ikke tro, at Kampen hermed er Slut. De skal vide, at for hver der falder

Den kommunistiske illegale avis, Budstikken, berettede i oktober 1944 om mordet på Hans Andersen fra Haderslev. Kilde: Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45.

Forhastede clearingmord – journalisten Christian Damm

Allerede i december 1943 demonstrerede Peter-gruppen, at den var parat til at angribe mennesker fra Sønderjylland. Faktisk var journalisten Christian Hansen Damm, der var født i Egersund og tidligere havde arbejdet på blandt andet Flensborg Avis, terroristernes første clearingmål i Danmark. Om aftenen den 30. december 1943 trængte tre medlemmer af Peter-gruppen ind i Damms lejlighed i København under påskud af at være "Benny Holms venner", mens en fjerde stod vagt foran lejligheden. Damm blev truet i nærværelse af sin familie, og da schweizeren Louis Nebel rakte ud efter sin lyddæmpede pistol, sprang Damm på ham og kastede ham til jorden. I det efterfølgende slagsmål blev der affyret tre skud, som sårede Damm i ryggen og låret. Efter at Nebel havde gjort sig fri af den sårede Damm, og kontrollen var genoprettet, blev Damm skudt i hovedet. Under flere afhøringer, som det københavnske kriminalpoliti foretog af Otto Schwerdt og Louis Nebel efter befrielsen i 1945, anklagede de to hinanden for at have gennemført henrettelsen. Derfor er det aldrig blevet endeligt afklaret, hvem af de to der var gerningsmanden.⁷²

Da gerningsmændene forlod lejligheden, var de overbevist om, at Damm var død, men faktisk overlevede han på trods af sine alvorlige kvæstelser. Hans familie nåede at bringe han på hospitalet i tide, men hovedskuddet resulterede i en alvorlig hovedskade samt tab af det højre øje og en betydelig hørenedsættelse.⁷³ Efter han i april 1944 slap ud fra hospitalet, afslog han et tilbud om at komme til Sverige og bosatte sig i stedet på Fyn, hvor han under falske navne levede under jorden. Han blev arresteret af Gestapo i februar 1945, men det fik ingen konsekvenser, da hans sande identitet var ukendt for dem.⁷⁴

Det er aldrig blevet fuldstændigt afklaret, hvad der førte til det mislykkede mordforsøg på Damm, og hvorfor han blev udvalgt som et velegnet clearingoffer, eller hvilken sabotageaktion angrebet på ham var en gengældelse for. Henning M. Larsen er den eneste, der i sin bog fra 2012 har undersøgt attentatforsøget, og han opstillede nogle mulige motiver. Drabet på Damm var muligvis en slags test forud for drabet på Kaj Munk nogle få dage senere. Dette virker dog ikke videre sandsynligt, fordi der var vidt forskellige udgangspunkter for de to aktioner. Det er også muligt, at attentatet skyldtes, at Damm foretog slægtsforskning, der havde til formål at støtte de danske familielandbrug i Sønderjylland i jordkampen mod den tysksindede befolkning, og at

dette af besættelsesmagten blev opfattet som en trussel. Denne forklaring hældte Larsen mest til, men forklaringen forekommer alligevel også tvivlsom. En tredje mulig forklaring kan være, at Damm tidligere havde haft nær kontakt med den konservative danske politiker, John Christmas Møller, der nu levede i britisk eksil og var leder af Det danske Råd i London. Christmas Møller var især kendt for sine radiotaler i BBC, hvor han opfordrede danskerne til civil ulydighed og til at støtte modstandsbevægelsen. Attentatet på Damm kan muligvis skyldes denne forbindelse til Christmas Møller, men det er vigtigt at understrege, at de to så meget forskelligt på "det sydslesvigske spørgsmål" – altså om grænsen mellem Danmark og Tyskland skulle rykkes mod syd. Damm var meget stærk tilhænger af, at Sydslesvig kom til Danmark, mens Christmas Møller var en klar modstander af, at det skete. SD kendte til denne uenighed, fordi de havde opsnappet et brev mellem de to, hvori dette spørgsmål blev diskuteret. Det virker dog tvivlsomt, om Damm ville være blevet myrdet, hvis han havde vigtige oplysninger om Christmas Møller og dennes britiske støtter.⁷⁵

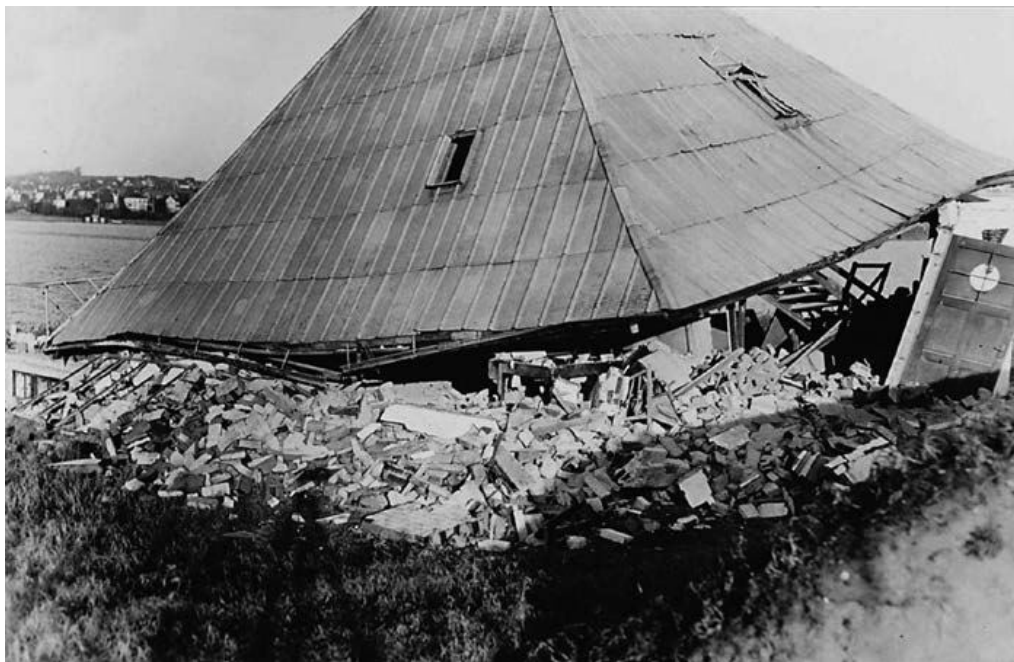
Efter krigens afslutning bragte den tidligere leder af SD-kontorerne i Esbjerg og Odense, Wolfgang Söhnlein, Damms involvering i kampen om Sydslesvig i spil som et yderligere drabsmotiv. Söhnlein havde været aktivt involveret i drabet på Kaj Munk, og ifølge ham var det Hans Wäsche⁷⁶, der fik Damms navn inkluderet på SD's liste over personer, som Peter-gruppen kunne vælge at henrette, fordi Damm var en fremtrædende røst i grænsespørgsmålet. Dette fremstår troværdigt, selvom der formentlig var flere faktorer, som spillede ind. For det første blev han betragtet som ballademager på grund af grænseagitationen. For det andet havde han kontakter til Christmas Møller og Det danske Råd i London, og, for det tredje, havde SD oplysninger fra en meddeler om, at Damm planlagde at oprette en modstandsgruppe, der skulle specialisere sig i at sabotere jernbanerne i Sønderjylland. Alt dette burde have været tilstrækkeligt for Söhnlein og andre SD-ansatte, da listen med navne over velegnede clearingofre blev udarbejdet i oktober 1943. Men det forklarer ikke, hvorfor Damm blev Peter-gruppens første offer.⁷⁷

Det var formentlig en sabotageaktion 1. juledag 1943 i Haderslev på en bygning, der tilhørte "Deutschen Jungenschaft Nordschleswig", der var grunden til attentatet på Damm en uges tid senere. Midt om natten havde BOPA-partisaner fastgjort flere kilo sprængstof til hyttens oven bag et nazistisk symbol.⁷⁸ Sprængladningen var stor nok til helt at ødelægge bygningen, men der var ingen, som kom til skade ved aktio-

nen. De ansvarlige SD-beslutningstagere i København valgte at undlade at gennemføre tilsvarende modsabotage, men ville i stedet likvidere en fremtrædende modstander af det tyske mindretal for at sikre, at der var en direkte sammenhæng mellem BOPA-aktionen og clearingmordet.

Dette forklarer også, at Peter-gruppen, som beskrevet ovenfor, fik adgang til Damms lejlighed under påskud af at være en ven af Benny Holm. Holm var meddeler for SD, der under falsk identitet blev venner med Damm, hvorved han fik kendskab til dennes kontakt til Christmas Møller og til modstandsbevægelsen.⁷⁹ Holms rigtige navn var Erik Østerberg Sørensen, og han tilhørte Danmarks Nationalsocialistiske Ungdom (NSU), som blev støttet af besættelsesmagten og havde kontakt til "Deutsche Jungenschaft Nordschleswig".⁸⁰

Sørensen kendte godt til Damms forbindelser til modstandsbevægelsen i Sønderjylland, og han var personligt knyttet til flere SD-ansatte. Det synes overvejende sandsynligt, at det var ham, der først bragte Damm i spil som et passende mål for gengældelsen for sabotageak-

Hjemmet tilhørende "Deutschen Jungenschaft Nordschleswig" (DJN) blev sprængt den 25. december 1943. Kilde: Der Nordschleswiger.

tionen i Haderslev. Det kan være grunden til, at Sørensen blev holdt personligt ansvarlig for det mislykkede attentat og som straf sendt til Østfronten som soldat i Waffen-SS.⁸¹

Der er ikke noget, der tyder på, at Peter-gruppen gennemførte andre clearingmord eller andre aktioner i Sønderjylland end de allerede nævnte. Hverken i det omfattende arkivmateriale fra den danske anklagemyndighed eller i CIA's efterforskningsrapporter er der antydninger af, at det skulle være sket.⁸² Sammenlignet med de danske byer var besættelsesmagts voldsaktioner i Sønderjylland således beskedne, ligesom der heller ikke skete den samme optrapning af voldsaktionerne i besættelsens afsluttende fase, som det var tilfældet andre steder i Danmark. Hændelser som 19. april 1944, hvor tyske terrorister kastede flere håndgranater ind i to københavnske sporvogne og sårede 30 personer alvorligt,⁸³ eller 19. februar 1945, hvor Peter-gruppen i Odense vilkårligt myrdede syv personer, heraf fire læger fra byens hospital,⁸⁴ fandt ikke sted i det sønderjyske område. Der blev heller ikke likvideret formodede stikkere i Sønderjylland, og det er en vigtig forklaring på, at Peter-gruppen ikke foretog clearingmord her.

Sammenfatning

Der kan udledes forskelligt om den tyske besættelsesmagts modterror i Sønderjylland, og ud fra aktionerne er det også muligt at svare på de spørgsmål, der blev stillet i indledningen. Først og fremmest hænger etableringen af denne særlige form for nationalsocialistisk gengældelsespolitik tæt sammen med den særlige besættelse af Danmark. Konstruktionen, hvor Danmark bevarede den nationale suverænitet under den tyske besættelse, betød, at besættelsesmagten ikke åbent kunne slå hårdt ned på den aktive modstand. Desuden nød modstandsbevægelsen stor sympati fra den danske befolkning i den sidste del af besættelsen, og besættelsesmagten måtte desuden forholde sig til, hvordan undergrundsbevægelsen i Norge og det neutrale Sverige ville reagere på en radikalisering af besættelsespolitikken i Danmark. Det nazistiske Tyskland havde i hvert fald ingen interesse i at åbne en ny krigsfront i Skandinavien i 1943-44. Best og den tyske besættelsesadministration, men også repræsentanterne for Rigsøkonomiministeriet og Rigsministeriet for Fødevarer og Landbrug ønskede under ingen omstændigheder at bringe de krigsnødvendige fødevarerleverancer fra Danmark i fare. Alene af denne grund afviste de fuldstændig aktionen

mod det danske politi i efteråret 1944 og den hårde gengældelsespolitik, som Hitler havde beordret.

Omvendt opfattede Himmler og RSHA en form for gengældelse som et vigtigt modsvar til modstandsbevægelsens sabotageaktioner. Formålet var at miskreditere de forskellige modstandsgrupper ved en uforholdsmæssigt voldsom gengældelse af sabotageaktionerne med bombeangreb og clearingmord, der skulle virke skræmmende på den danske civilbefolkning. Det var den nazistiske ledelses bagtanke, at modterrorens grusomheder først og fremmest skulle tilskrives den kommunistiske del af modstandsbevægelsen i håbet om, at danskerne ville henvende sig til besættelsesmagten for at opnå beskyttelse. I realiteten var besættelsesmagtens gengældelsesaktioner ofte for klodsede, for åbenlyse eller udtryk for manglende kendskab til forholdene i Danmark, så det lykkedes aldrig at skjule, at det i virkeligheden var besættelsesmagten selv, der stod bag aktionerne.⁸⁵ Ydermere steg den aktive modstand frem mod befrielsen, og det afslører, at modstandsbevægelsen var den aktive part, mens Peter-gruppen haltede bagefter i forhold til at gennemføre likvidationer og andre modterroraktioner. Desuden havde besættelsesmagten meget begrænsede ressourcer i krigens afsluttende fase, hvorfor den stod magtesløs over for det stigende antal sabotageaktioner og likvidationer.

Endelig skal det understreges, at modstandsbevægelsen undlod at likvidere stikkere i Sønderjylland. Dette er vigtigt for at forstå, når man skal forklare, hvorfor der ingen clearingdrab var i Sønderjylland. De gengældelsesforanstaltninger, som Adolf Hitler og Heinrich Himmler havde beordret, skulle tidsmæssigt og geografisk udføres så tæt på som muligt, så terroren netop kunne genkendes som gengældelsesaktioner. Men da modstandsbevægelsen afstod fra at dræbe formodede stikkere i Sønderjylland, blev landsdelen næsten skånet for den eskalerende vold i besættelsens afsluttende fase.

KILDER

Utrykte kilder:

Archives nationales – France (ANF):
Pierrefitte-sur-Seine et Fontainebleau Nr. 87, BB 35.
Bundesarchiv Berlin (BArchB):
R 9361-III/190613.
R 9361-III/532997.
Bundesarchiv Koblenz (BArchK):
B 305/2760.
Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CAD):
NUOI 1944-1959/86.
Cornell University Law Library, Ithaca (New York) (CULL):
Vol. 012, Section 26.05.
Vol. 012, Section 26.04.
Vol. 012, Section 26.02.
Gråsten Lokalhitoriske Arkiv (GRA):
Gråsten-Adsbøl Sogn, U35.
Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45, Esbjerg (HSB):
Bilag K5.
Gruppe 26A.
Gruppe 27AB.
Gruppe 40F.
Institut für Zeitgeschichte, München (IfZ):
Zs 432.
Landesarchiv Berlin (LAV B):
B Rep. 057-01, P h 141.
Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Duisburg (LAV NRW):
Q 234/4988.
Library of the Central Intelligence Agency (LCIA):
Nazi War Crimes Disclosure Act, File about Horst Issel.
Museum Sønderjylland, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie in Aabenraa (MS ISL):
B73428.
Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Bonn (PA AA):

Büro Staatssekretär, Dänemark/5.
Rigsarkivet København (RA):
Centralkartoteket, Rødt nr. 600, Informationsblætter des Befehlshaber der Ordnungspolizei, 6.10.1943-5.4.1945.
Københavns Byret, 25. Afd.
Rigsadvokatens Arkiv, KF 4.
Statsadvokaten for Særlige Anliggender, AS-68-223.
Statsadvokaten for Særlige Anliggender, AS-66-236.
Staatsarchiv Nürnberg (StAN):
KV-Anklage, Dokumente, Dokument 901-RF.

Trykte kilder:

Højesteretstidende 91, 1947, "Brøndumsagen", s. 134-230.
Budstikken. Udgivet af Danmarks kommunistiske Parti. Haderslev – Aabenraa – Sønderborg (Oktober 1944), s. 1-2.
De frie Danske 4, 1944, s. 1-12: „Kaj Munk in Memoriam“,
Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg 14. November 1945–1. Oktober 1946, Bd. VII: Verhandlungsniederschriften 5. Februar 1946–19. Februar 1946, Nürnberg 1947.
Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg 14. November 1945–1. Oktober 1946, Bd. XXXVIII: Urkunden und anderes Beweismaterial. Nummer 185-L bis Nummer 1216-RF, Nürnberg 1949.
Parlamentarisk kommission, red. (PKB): *Betænkning og beretninger fra de af Folketinget nedsatte kommissioner i henhold til Grundlovens § 45*, Bd. IV og XIII, København 1948 og 1954.

LITTERATUR

- Alkil, Niels, red.: *Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med henblik paa Løvene af 1945 om Landsskadelig Virksomhed m. v.*, Vol. 2, København 1946.
- Altenhöner, Florian: *Der Mann, der den 2. Weltkrieg begann. Alfred Naujocks: Fälscher, Mörder, Terrorist*, Berlin 2010.
- Bath, Matthias: *Danebrog gegen Hakenkreuz. Der Widerstand in Dänemark 1940-1945*, Neumünster 2011.
- Bath, Matthias: *Der SD in Dänemark 1940-1945. Heydrichs Elite und der „Gegenterror“*, Berlin 2015.
- Birkelund, Peter: *De loyale oprørere. Den nationalt-borgerlige modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45. En undersøgelse af de illegale organisationer De frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste og Hjemmefronten*, Odense 2000.
- Birkelund, Peter: *Holger Danske. Sabotage og likvidering 1943-45*, 2. udg., Odense 2008.
- Birkelund, Peter: *Sabotør i Holger Danske*, København 2015.
- Birn, Ruth Bettina: *Die höheren SS- und Polizeiführer. Himmlers Vertreter im Reich und in den besetzten Gebieten*, Düsseldorf 1986.
- Bøgh, Frank: *Peter-Gruppen. Tysk terror i Danmark*, Hellerup 2004.
- Bohn, Robert: *„Ein solches Spiel kennt keine Regeln«. Gestapo und Bevölkerung in Norwegen und Dänemark“*, Gerhard Paul og Klaus-Michael Mallmann, red.: *Die Gestapo. Mythos und Realität*, Darmstadt 1995, s. 463-481.
- Bohn, Robert: *Reichskommissariat Norwegen. „Nationalsozialistische Neuordnung“ und Kriegswirtschaft*, München 2000.
- Bohn, Robert, Jürgen Elvert, Hain Rebas og Michael Salewski, red.: *Neutralität und totalitäre Aggression. Nordeuropa und die Großmächte im Zweiten Weltkrieg*, Stuttgart 1991.
- Cornelius, Kai: *Vom spurlosen Verschwindenlassen zur Benachrichtigungspflicht bei Festnahmen*, Berlin 2006.
- Corneliussen, Christoph: *„Die »Weserübung« im Spiegel der populären und wissenschaftlichen Geschichtsschreibung“*, Robert Bohn, Christoph Corne-
- lißen og Karl Christian Lammers, red.: *Vergangenheitspolitik und Erinnerungskulturen im Schatten des Zweiten Weltkriegs. Deutschland und Skandinavien seit 1945*, Essen 2008, s. 139-152.
- Emkjær, Stefan: *Stikkerdrab. Modstandsbevægelseernes likvidering af danskere under besættelsen*, København 2000.
- Flott, Søren: *Sønderjylland besat*, København 2015.
- Gemählich, Matthias: *Frankreich und der Nürnberger Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher 1945/46*, Frankfurt a.M. 2018.
- Göllnitz, Martin: *„Der Ostseeraum als Konfliktzone eines wissenschaftlichen Geltungsstrebens. Die Deutschen Wissenschaftlichen Institute in Skandinavien (1941-1945)“*, Martin Göllnitz, Nils Abraham, Thomas Wegener Friis og Helmut Müller-Enbergs, red.: *Konflikt und Kooperation. Die Ostsee als Handlungs- und Kulturraum*, Berlin 2019, s. 45-70.
- Göllnitz, Martin: *„Gegenterror und politische Gewalt im »Musterprotektorat« Dänemark: Die Petergruppe als hochmobiles Gewaltunternehmen (1943-1945)“*, Adrian Hänni, Daniel Rickenbacher og Thomas Schmutz, red.: *Über Grenzen hinweg. Transnationale politische Gewalt im 20. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 2020, s. 151-180.
- Gruchmann, Lothar: *„»Nacht- und Nebel«-Justiz. Die Mitwirkung deutscher Strafgerichte an der Bekämpfung des Widerstandes in den besetzten westeuropäischen Ländern 1942-1944“*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 29/3, 1981, s. 342-396.
- Gudme, Sten: *Denmark. Hitler's »Model Protectorate«*, London 1942.
- Harris, Whitney R.: *Tyrannen vor Gericht. Das Verfahren gegen die deutschen Hauptkriegsverbrecher nach dem Zweiten Weltkrieg in Nürnberg 1945-1946*, Berlin 2008.
- Hassell, Ulrich von: *Die Hassell-Tagebücher 1938-1944. Aufzeichnungen vom Andern Deutschland*, Berlin 1988.

- Haugbølle, Erik: *„En skæbnsvanger sabotage i Aabenraa 1944“*, Sønderjyske Årbøger 1995, s. 343-362.
- Hecker-Stampehl, Jan: *Vereinigte Staaten des Nordens. Integrationsideen in Nordeuropa im Zweiten Weltkrieg*, München 2011.
- Herbert, Ulrich: *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903-1989*, Bonn 1996.
- Høgh-Sørensen, Erik: *Forbrydere uden straf. Nazisterne der slap fri*, Hellerup 2004.
- Jacobsen, Nina: *„Tysk nazistisk ungdomsarbejde i Nordslesvig 1933-1945: Deutsche Jungenschaft Nordschleswig, Deutsche Mädchenschaft Nordschleswig“*, Sønderjyske Årbøger 1996, s. 195-222.
- Jah, Akim: *„Die Mitarbeiter der Stapoleitstelle Berlin und das Bovensiepen-Verfahren“*, Andreas Nachama, red.: *Reichssicherheitshauptamt und Nachkriegsjustiz. Das Bovensiepen-Verfahren und die Deportation der Juden aus Berlin*, Berlin 2015, s. 55-79.
- Kirchhoff, Hans: *Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens fald. Forudsætninger og forløb. En studie i kollaboration og modstand*, 3. udg., København 1979.
- Kirchhoff, Hans: *„Denmark“*, Bob Moore, red.: *Resistance in Western Europe*, Oxford 2000, s. 93-124.
- Kirchhoff, Hans: *„Die dänische Staatskollaboration“*, Werner Röhr, red.: *Okkupation und Kollaboration (1938-1945). Beiträge zu Konzepten und Praxis der Kollaboration in der deutschen Okkupationspolitik*, Berlin 1994, s. 101-118.
- Kirkebak, Mikkel: *Beredt for Danmark. Nationalsocialistisk Ungdom 1932-1945*, København 2004.
- Kjeldbæk, Esben: *Sabotageorganisationen BOPA 1942-1945*, København 1997.
- Knudsen, Peter Øvig: *Efter drabet. Beretninger om modstandskampens likvidering*, København 2001.
- Lammers, Karl Christian: *„Dänemark: Widerstand zwischen Anspruch und Wirklichkeit – der Mythos vom dänischen Volk im Freiheitskampf gegen die Deutschen“*, Gerd R. Ueberschär, red.: *Handbuch zum Widerstand gegen Nationalsozialismus und Faschismus in Europa 1933/39 bis 1945*, Berlin 2011, s. 71-83.
- Lammers, Karl Christian: *„Die deutsche Besatzungspolitik und ihre dänischen Partner. Eine Forschungsbilanz“*, Robert Bohn, red.: *Die deutsche Herrschaft in den »germanischen Ländern« 1940-1945*, Stuttgart 1997, s. 135-144.
- Lammers, Karl Christian: *„Späte Prozesse und milde Strafen. Die Kriegsverbrecherprozesse gegen Deutsche in Dänemark“*, Norbert Frei, red.: *Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*, Göttingen 2006, s. 351-369.
- Larsen, Henning N.: *Modstanden. Valgene der skilte. Om besættelsestidens kampe*, København 2012.
- Lauridsen, John T.: *„Werner Best og den tyske sabotagebekæmpelse i Danmark 1942-45“*, Henrik Lundtofte, red.: *Samarbejde og sabotage: seks mænd 1940-45: H.C. Hansen, Henrik Hauch, Ejnar Krenchel, Werner Best, Hans Peter Poulsen, Frants Gertsen*, Esbjerg 2006, s. 144-209.
- Lauridsen, John T., red.: *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende besættelsen af Danmark 1942-1945*, 10 bind, København 2012.
- Lundtofte, Henrik: *GESTAPO! Tysk politi og terror i Danmark*, København 2003.
- Lundtofte, Henrik: *„Gestapochefer i Esbjerg“*, Fra Ribe Amt, 2006, s. 23-38.
- Lundtofte, Henrik: *Håndlangerne. Schalburgkorpsets Efterretningstjeneste og Hipokorpsset 1943-1945*, København 2014.
- Lundtofte, Henrik: *„Oversigt over tyske modterroraktioner 1943-45“*, John T. Lauridsen, red.: *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende besættelsen af Danmark 1942-1945*, Vol. 10: Bilag. Tillæg. Registre, København 2012, s. 71-149.
- Lundtofte, Henrik: *„Söhnlein, Wolfgang“*, Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red.: *Gads Leksikon. Hvem var hvem 1940-1945*, København 2005, s. 349-350.
- Lundtofte, Henrik: *„SS'er og terrorist – Henning Brøndum“*, John T. Lauridsen, red.: *Over strege – under besættelsen*, København 2007, s. 119-163.
- Meggle, Georg: *„Terror und Gegen-Terror. Erste ethische Reflexionen“*, Deutsche

- Zeitschrift für Philosophie* 50/1, 2002, s. 149-162.
- Matlok, Siegfried, red.: *Dänemark in Hitlers Hand. Der Bericht des Reichsbevollmächtigten Werner Best über seine Besatzungspolitik in Dänemark mit Studien über Hitler, Göring, Himmler, Heydrich, Ribbentrop, Canaris u. a.*, Husum 1988.
- Meissner, Gustav: *Dänemark unterm Hakenkreuz. Die Nord-Invasion und die Besetzung Dänemarks 1940-1945*, Frankfurt a.M. 1990.
- Mørup, Hans: *På fløjen. En sønderjysk stridsmands erindringer fra kultur- og modstandskamp 1929-1945*, Aabenraa 2000.
- Müller, Henning: „Die traurige Karriere des Richard Jungclaus. »Überfälle und Morde wurden sofort... mittels Erschießung gesühnt«“, *Jahrbuch der Männer vom Morgenstern* 91, 2012, s. 81-100.
- Pedersen, Andreas Monrad: *Schalburg-korpset. Historien om korpset og dets medlemmer 1943-45*, Odense 2000.
- Petrick, Fritz: „Dänemark, das »Musterprotektorat«?“, Robert Bohn, red.: *Die deutsche Herrschaft in den »germanischen Ländern« 1940-1945*, Stuttgart 1997, s. 121-134.
- Poch, Ulrich: *Der dänische Widerstand in den Jahren 1943-1945*, Berlin 1971.
- Reichardt, Sven: „Radikalisierung. Zeithistorische Anmerkung zu einem aktuellen Begriff“, *Geschichte und Gesellschaft* 43/1, 2017, s. 68-91.
- Riegler, Thomas: „»The Most Dangerous Man in Europe«? Eine kritische Bestandsaufnahme zu Otto Skorzeny“, *Journal for Intelligence. Propaganda and Security Studies* 11/1, 2017, s. 15-61.
- Rosengreen, Bjørn: *Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik*, Odense 1982.
- Røjel, Jørgen: *Holger Danske rejser sig. Op-gøret med stikkere og terrorister*, København 1993.
- Sabroe, Sven: *Ene Mand mod Gestapo. Oberst Paludan-Müllers heltemodige Kamp i Graasten*, København 1945.
- Skov, Andreas: „Clearingmord og schalburgtage. Den tyske terror på Fyn 1944-45“, *Fynske Årbøger*, 2005, s. 5-27.
- Skov, Andreas: *Sabotage. Da Danskerne gik til aktiv modstand mod den tyske besættelse*, Hellerup 2003.
- Steinbacher, Sybille: „»...nichts weiter als Mord«. Der Gestapo-Chef von Auschwitz und die bundesdeutsche Nachkriegsjustiz“, Norbert Frei, Sybille Steinbacher og Bernd C. Wagner, red.: *Ausbeutung, Vernichtung, Öffentlichkeit. Neue Studien zur nationalsozialistischen Lagerpolitik*, München 2000, s. 265-298.
- Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*, København 1985.
- Taylor, Telford: *Die Nürnberger Prozesse. Hintergründe, Analysen und Erkenntnisse aus heutiger Sicht*, München 1994.
- Thostrup Jacobsen, Erik: „Christmas Møller, John“, Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer, red.: *Gads Leksikon. Hvem var hvem 1940-1945*, København 2005, s. 70-72.
- Trommer, Aage: *Modstandsarbejde i nærbylde. Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45*, Odense 1973.
- Warmbrunn, Werner: *The German Occupation of Belgium, 1940-1944*, New York 1993.
- Werther, Steffen: *SS-Vision und Grenzland-Realität. Vom Umgang dänischer und »volksdeutscher« Nationalsozialisten in Sønderjylland mit der »großgermanischen« Ideologie der SS*, Stockholm 2012.
- Wildt, Michael: *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2015.
- Wrochem, Oliver von: „Einleitung“, Oliver von Wrochem, red.: *Repressalien und Terror. »Vergeltungsaktionen« im deutsch besetzten Europa 1939-1945*, Paderborn 2017, s. 9-21.

NOTER

- Prozess 1947, s. 55.
- I denne artikel benyttes betegnelsen ”modstandsbevægelsen” om de danskere, som gjorde aktiv modstand mod den tyske besættelsesmagt i form af at udgive illegale aviser, foretage sabotageaktioner eller likvideringer eller ydede anden aktiv modstand. Udtrykket antyder en samlet bevægelse, hvilket ikke er korrekt, idet den aktive modstand blev gennemført af mange forskellige grupperinger.
- ANF, Nr. 87, BB 35, „Infiltration, violation des traites, guerre d’agression, terrorisme...”; *Prozess 1949*, s. 681f.
- Göllnitz 2020, s. 151-80.
- Harris 2008, s. 212.
- De fleste af de forbrydelser, der blev begået i de tyskbesatte områder i form af hævn, repressalier eller modterror er en del af erindringskulturen i det respektive lande, men er indtil videre næsten ikke behandlet af tyske historikere. Læs fx Wrochem 2017, s. 16 og Göllnitz 2020, s. 151.
- Ifølge London-statutten blev den militære domstol i Nürnberg alene dannet af krigens fire vigtigste sejrsmagter, men to af dem skulle også tjene som talerør for andre stater, der havde været ofre for tysk aggression under krigen. Mens Sovjetunionen repræsenterede Polens, Tjekkoslovakiets og Jugoslaviens interesser, rejste Frankrig sigtelse på vegne af Benelux-landene, Danmark og Norge. Regeringerne fra landene, det var repræsenteret af Frankrig og Sovjetunionen, kunne således sende deres egne delegationer til Nürnberg med observatørstatus, men kunne ikke deltage aktivt i processen. For Danmark var retssagen derfor primært et forum, hvor den internationale offentlighed skulle informeres om de materielle skader, repressalier og dødsfald, som den tyske besættelsesmagt var ansvarlig for. Rigsanklager Jørgen Trolle lagde derfor stor vægt på at få relevante passager med i det franske anklageskrift. CAD, Secrétariat des Conférences, NUOI 1944-1959/86, Désignation de M. Jørgen Trolle, 8.1.1946 og Gemählich 2018, s. 184-188.
- Læs fx de populærhistoriske fremstillinger af Meissner 1990; Bøgh 2004 og Bath 2011.
- For Norge læs Bohn 2000, s. 86 og for Belgien læs Warmbrunn 1993, s. 146 og Müller 2012.
- Rosengreen 1982.
- Bohn 1995.
- Lundtofte 2003 og Høgh-Sørensen 2004.
- Læs fx Lundtofte 2006, s. 23.
- En stor del af disse telegrammer og beretninger er udgivet i Lauridsen 2012.
- RA, Centalkartoteket, Rødt nr. 600, Informationsblænder des Befehlshaber der Ordnungspolizei, 6.10.1943-5.4.1945 og HSB, Gruppe 26A, Orpo Informationsblænder.
- PKB 1954, s. 189-228 (Byretsdommen), s. 238-246 (Østre Landsrets dom), s. 248-249 (Højesterets dom). Desuden RA, Københavns Byret, 25. Afd., 3/1948 og HSB, Gruppe 40F, Hovedrapport vedr. Bovensiepen og Pancke.
- HSB, Gruppe 40F, Hovedrapport vedr. Schwerdt og retsbog; Gruppe 40F, Retsbog fra sagen mod Hoffman, Schwerdt m.fl. og Gruppe 40F, Hovedrapport mm. vedr. Issel.
- Højesteretstidende 91, 1947, s. 134f. og 229f.; RA, Københavns Byret, 25. Afd., 211/1946.
- Redaktionssekretær Sten Gudme, der i 1941 var flygtet til London, var den første til at benytte denne betegnelse. Gudme 1942, s. 31.
- Læs fx Petrick 1997, s. 122.
- Læs fx Kirchhoff 1994, s. 101-10 og Lammers 1997, s. 137.
- Kirchhoff 1979 og Poch 1971.
- Herbert 1996.
- Lundtofte 2003, s. 48 og Wildt 2015.
- Steinbacher 2000.
- CULL, Vol. 012, Section 26.05, afhøring af Bovensiepen, 20.8.1945; Bøgh 2004, s. 17f. og Lundtofte 2003, s. 40f og s. 70.
- Göllnitz 2020, s. 156.
- Bath 2015, s. 68f.; Lundtofte 2003, s. 155-158 og Skov 2003, s. 86.
- Bath 2011, s. 152 og Herbert 1996, s. 378.
- Kirchhoff 2000, s. 93-124; Lammers 2011, s. 71-83 og Røjel 1993.
- Lauridsen 2012, bind. 4, s. 505; Best til Auswärtige Amt, 20.11.43, og Lundtofte

- 2003, s. 158-160. "Gengældelsesmord" er en oversættelse af "Sühnemord" og kan også oversættes til "Sonemord".
- 32 Herbert 1996, s. 378.
- 33 Lauridsen 2012, bind 4, s. 505; Best til Auswärtige Amt, 20.11.43.
- 34 Matlok, red. 1988, s. 56; IfZ, Z s. 432, afhøring af Pancke 14.8.45.
- 35 Citeret efter Meissner 1990, s. 353.
- 36 Herbert 1996, s. 379.
- 37 Cornelius 2006, s. 94f. og Gruchmann 1981, s. 393f.
- 38 Prozess 1947, s. 57; Bøgh 2004, s. 24f.; CULL, Vol. 012, Section 26.04, afhøring af Pancke, 31.8.1945. Teksten var skrevet på meget dårligt dansk og med stavfejl.
- 39 De frie Danske, 4, 1944, s. 1-12: Kaj Munk in Memoriam. Kan downloades på www.illegalpresse.dk.
- 40 Lauridsen 2012, bind 5, s. 57f; Best til Auswärtige Amt, 14.12.1943, PA AA, Büro Staatssekretär, Dänemark/5, brev fra Ribbentrops til Best, 26.12.1943.
- 41 Matlok, red. 1988, s. 130 og CULL, Vol. 012, Section 26.02, afhøring af Best, 28.8.1945.
- 42 CULL, Vol. 012, Section 26.04, afhøring af Pancke, 23.8.1945; LAV NRW, Q 234/4988, Efterforskningsakter fra centralkontoret for behandling af nazistiske masseforbrydelser ved anklagemyndigheden i Dortmund; LAV B, B Rep. 057-01, P h 141, afhøring af Karl-Heinz Hoffmann, 27.6.1946.
- 43 Jah 2015, s. 55-79; Göllnitz 2020, s. 161; RA, Rigsadvokatens Arkiv, KF 4, Anklageskrift af Rigsadvokat, 10.5.1948.
- 44 Hassell 1988, s. 485.
- 45 Taylor 1994, s. 588 og Matlok, red. 1988, s. 130.
- 46 Reichardt 2017, s. 71-79.
- 47 Emkjær 2000, s. 17. I april 1945 blev der sågar registreret hele 106 likvideringer, og på dette tidspunkt eksisterede der nærmest borgerkrigslignende tilstande. Læs fx Birkelund 2008 og Lundtofte 2014.
- 48 Lundtofte 2003, s. 171.
- 49 StAN, KV-Anklage, Dokumente, Dokument 901-RF, notat af den danske regering 25.10.1945; Bøgh 2004, s. 18-20 og Røjel 1993, s. 166f.
- 50 Altenhöner 2010, s. 204 og Riegler 2017, s. 15-61.
- 51 BArchB, R 9361-III/190613, Schwerdt livsforløb, 19.1.1943; BArchK, B 305/2760, afhøring af Schwerdt, udateret.
- 52 LCIA, Nazi War Crimes Disclosure Act, File about Horst Issel, Vol. 14, Dropped Agents List, 26.10.1949; BArchB, R 9361-III/532997, Issels livsforløb, 15.11.1935.
- 53 CULL, Vol. 012, Section 26.04, afhøring af Pancke, 31.8.1945; CULL, Vol. 012, Section 26.05, afhøring af Bovensiepen, 30.8.1945.
- 54 Matlok, red. 1988, s. 63 og Lauridsen 2006.
- 55 Birkelund 2008; Birkelund 2015 og Kjeldbæk 1997.
- 56 Bath 2011, s. 152f. og Bøgh 2004, s. 18.
- 57 Werther 2012.
- 58 Haugbølle 1995, s. 345-47.
- 59 Ibid.
- 60 Haugbølle 1995, s. 350f. Læs også den noget tendentiøse fremstilling hos Larsen 2012, s. 25-27.
- 61 Larsen 2012, s. 25-27 og Haugbølle 1995, s. 351f.
- 62 Mørup 2000, s. 330f. og Larsen 2012, s. 26-29.
- 63 Larsen 2012, s. 33f. og Haugbølle 1995, s. 360f.
- 64 Citeret efter Larsen, 2012, s. 34.
- 65 MS ISL, B73428; Flott 2015, s. 292f.
- 66 Göllnitz 2020, s. 171f.
- 67 Især i forhold til Ib Nedermark Hansen og hans samvittighedskvaler læs Lundtofte 2007, s. 145 og s. 150.
- 68 Larsen 2012, s. 34f.
- 69 PKB 1954, s. 218; Lundtofte 2012, s. 99 og Alkil 1946, s. 900 og s. 903.
- 70 Budstikken 1944, s. 1.
- 71 Göllnitz 2020, s. 171-173.
- 72 Som blandt andet Larsen 2012, s. 225, har beskrevet, kan det derfor ikke med sikkerhed fastslås, om det var Louis Nebel der skød den liggende Christian Damm i hovedet.
- 73 Vedrørende forløbet af attentatet se afhøringsprotokollerne i HSB, Gruppe 27AB, Ekstraktudskrift vedr. Drabsforsøg af redaktør Christian Hansen Damm 30.11.43 og mordet af Kaj Munk: Afhøringer. Larsen 2012, s. 225f., tager fejl, når han påstår, at der var fem lejemordere. Faktisk var det kun Otto Schwerdt, Louis Nebel, Kurt Carsten-

- sen og Anton Gföller, der var på vagt. Ludwig Huf, som Larsen udnævner som den femte lejemorder, deltog alene i forberedelserne.
- 74 Bath 2011, s. 156 og Bøgh 2004, s. 21f.
- 75 Dette afsnit, læs Larsen 2012, s. 226-236. Angående Christmas Møllers aktiviteter i London og hans relation til den danske modstandsbevægelse læs Jacobsen 2005, s. 70-72; Hecker-Stampel 2001, s. 89 og Lammers 2011, s. 75.
- 76 Wäsche var tilknyttet SD og var blandt andet også tæt involveret i planlægningen af mordet på Kaj Munk.
- 77 Dette afsnit: HSB, Gruppe 27AB, Ekstraktudskrift vedr. drabsforsøg på Redaktør Christian Hansen Damm 30.11.1943 og mordet på Kaj Munk: Afhøringer, s. 63-69. Angående Wolfgang Söhnlein læs Høgh-Sørensen 2004, s. 197 og Lundtofte 2005, s. 349f.
- 78 RA, Statsadvokaten for Særlige Anliggender, AS-66-236 og Jacobsen 1996, s. 195-222.
- 79 Larsen 2012, s. 235.
- 80 Angående de unge nationalsocialister og deres ideologiske motiver læs Kirkebæk 2004, især s. 270-274.
- 81 Larsen 2012, s. 226.
- 82 Peter-gruppen var ikke involveret i attentatforsøget på chefen for det danske grænsepoliti, Svend Paludan-Müller, som var ansvarlig for bevogtningen af den tysk-danske grænse. Det var Gestapo, der stod bag, og som 26.5.44 indledte en tre timer lang skudkamp med Paludan-Müller, og de tøvede heller ikke med at bruge håndgranater for at få adgang til boligen i Gråsten. Den tyske angrebsgruppe blev støttet af "Heimwehr" fra det tyske mindretal. Paludan-Müller omkom i ruinerne, og der er i dag et monument i Gråsten til minde om dette mord. GLA, Gråsten-Adsbøl Sogn, U35, Paludan-Müllers datter fortæller om sin far og hans kamp mod tyskerne 15. maj 1944 og Sabroe 1945.
- 83 Knudsen 2001, s. 199-201 og Røjel 1993, s. 157-160.
- 84 Göllnitz 2020, s. 172f. og Skov 2005, s. 17-20.
- 85 Göllnitz 2019, s. 45-70.

Zusammenfassung

Der Beitrag befasst sich mit den Sühnemaßnahmen der nationalsozialistischen Petergruppe im deutsch-dänischen Grenzgebiet zwischen 1943 und 1945. Grundlage dafür war Hitlers „Gegenterror“-Befehl, mit dem der menschenverachtende Staatsterror des nationalsozialistischen Herrschaftssystems auch in Dänemark zum Alltag wurde. Fortan reagierte das deutsche Besatzungsregime auf die Mord- und Sabotageanschläge der diversen dänischen Widerstandsgruppen, indem es diese mit den gleichen Mitteln und im doppelten Umfang sühnte. Für einen getöteten Deutschen oder dänischen Nationalsozialisten sollte die Petergruppe mindestens zwei Angehörige oder Sympathisanten der Widerstandsbewegung ermorden.

Im Mittelpunkt des Beitrags steht die Region Nordschleswig. Obwohl zahlreiche Angehörige der deutschen Minderheit mit der Besatzungsmacht kollaborierten und die Region aufgrund der Grenznähe zum Deutschen Reich von hoher infrastruktureller Bedeutung war, blieb auch Nordschleswig nicht von den Sabotageaktionen und Auftragsmorden der Petergruppe verschont. Denn die von Hitler und Himmler befohlenen Vergeltungsmaßnahmen sollten möglichst zeit- und ortsnahe zu den Aktionen der Widerstandsbewegung erfolgen, um auch tatsächlich als Repressalien erkennbar zu sein. Anhand zahlreicher Quellen wird herausgearbeitet, welche Ziele die deutsche Besatzungsmacht mit dem „Gegenterror“ verfolgte und inwieweit die deutsch-dänische Grenzregion von dieser besonderen Form des Staatsterrors betroffen war. Um die regionale Dimension des „Gegenterrors“ zu verdeutlichen, werden daher drei unterschiedliche Vergeltungsmaßnahmen im Kontext der vorausgegangenen Aktionen des dänischen Widerstands analysiert.

Federal Union of European Nationalities

– belyst ud fra det danske og det tyske mindretal i perioden 1969-1978

AF ANNE RHEDER ANDERSEN

I perioden 1969-1978 oplevede den europæiske mindretalsunion Federal Union of European Nationalities (FUEN) en markant ændring, da deres mangeårige generalsekretær trådte tilbage den 13. september 1974. Det medførte en reorganisering, og her spillede det danske mindretal i Sydslesvig og det tyske mindretal i Sønderjylland en central rolle. I denne artikel undersøges FUEN's historie i denne periode nærmere med udgangspunkt i de to mindretal. Samtidig stilles spørgsmålene: Hvorfor involverede det danske og det tyske mindretal sig i FUEN's arbejde i disse år? Hvad var deres ambitioner og målsætninger?¹

Indledning

I 1949 blev den europæiske mindretalsunion Federal Union of European Nationalities (FUEN) oprettet under navnet "Union of Minorities and Regions". Oprettelsen foregik i to omgange: Beslutningen blev taget på en kongres i Paris i april 1949, og selve grundlæggelsen fandt sted på en kongres i Versailles i november 1949. Det skete i kølvandet på afslutningen af 2. verdenskrig, da der på dette tidspunkt var opstået et ønske om og et behov for et tættere europæisk samarbejde.² Af den grund stod vesteuropæiske føderalistiske og regionalistiske bevægelser i centrum for oprettelsen af den nye mindretalsunion, hvis formål var at skabe et øget føderalt samarbejde. Mindretalsanliggender indgik kun som en del af dette.³ I løbet af de næste år udviklede unionen sig dog til at være et internationalt mindretalssamarbejde på tværs af mange europæiske grænser med henblik på at fremme nationale mindretal og folkegrupperes vilkår og rettigheder.⁴ Det skete, fordi unionens medlemssammensætning efterhånden ændrede karakter. Stadig færre føderalistiske og regionalistiske bevægelser var aktive, mens stadig flere nationale mindretal og folkegrupper blev medlemmer. Dette gjaldt blandt andet for det danske mindretal i Sydslesvig og for det tyske mindretal i Sønderjylland, da de – gennem deres respektive pa-